

ISSN 3030-3710 (P)

ISSN 3030-3095 (E)

BUXORO XALQARO UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI
ilmiy-amaliy jurnal

SCIENTIFIC BULLETIN OF BUKHARA INTERNATIONAL
UNIVERSITY
scientific and practical journal

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
научно-практический журнал

№ 7, 2025

Muassis: Buxoro xalqaro universiteti
Tahririyat manzili: Buxoro viloyati, Kogon tumani, B.Naqshband MFY, 20-uy
<http://buxpxti.uz/>, buxpxti@gmail.com

Tel: +998918312511 Sobirova D.A.
+998905124244 Ostanov Sh.Sh.
<https://t.me/OstanovSH>

BOSH MUHARRIR:

Baratov Sharif Ramazanovich

psixologiya fanlari doktori, professor,

Xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Bosh muharrir o'rinbosari:

Shoumarov G'.B. – O'zbekiston Respublikasi fanlar Akademiyasi Akademigi

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Mas'ul kotib:

Sobirova D.A. – psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

XORIJ OLIMLARI

Kozlov V.V. - psixologiya fanlari doktori, akademik (Rossiya)

Malix S.B. - psixologiya fanlari doktori, akademik (Rossiya)

Maksimenko S.D. - psixologiya fanlari doktori, akademik (Ukraina)

Rejep O'zyurek - psixologiya fanlari doktori, professor (Turkiya)

Darya Gaysina - Sasseks universiteti Psixologiya fakultetida genetika va epigenetika, PhD (Angliya)

O'ZBEKISTON OLIMLARI

PSIXOLOGIYA FANLARI

Umarov B.M. - psixologiya fanlari doktori, professor

Qodirov B.R. - psixologiya fanlari doktori, professor

Qodirov U.D. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Kadirov K.B. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Abdurasulov R.A. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Baratova D.Sh. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Utepbarganov M.A. - psixologiya fanlari doktori, professor

Nazarov A.M. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Atabayeva N.B. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Fayziyeva M.X. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Qarshiyeva D.S. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Abdullayeva D.U. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Arzikulov D.N. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Djurayev B. - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Ayrapetova A.G. - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Usmanova M.N. - psixologiya fanlari nomzodi, professor

Raximova I.I. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ostanov Sh.Sh. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Rustamov Sh.Sh. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ibaydullayeva U.R. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Sobirov A.A. - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

PEDAGOGIKA FANLARI

Ibragimov X.I. - O'zbekiston Respublikasi fanlar Akademiyasi Akademigi

Olimov Sh.Sh. - pedagogika fanlari doktori, professor

Abdullayeva B.S. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Hamroyev A.R. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Rajabov T.I. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Dilova N.G. - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

FILOLOGIYA FANLARI

Shodmonov Q.B. – filologiya fanlari doktori, professor

Gadoyeva M.I. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Rajabov D.Z. - filologiya fanlari doktori, professor

Haydarov A.A. - filologiya fanlari doktori, professor

Astanova G.A. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Rasulov Z.I. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor v.b.

Toirova G.I. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Murodov G.N. - filologiya fanlari doktori, professor

Eshbekov T.U. - filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Raxmatullayev Sh.N. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Xalilova R.R. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Saidov X.Sh. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

MUHARRIRLAR:

Raxmatova M.M. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tursunov M.M. - filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Qurbonov A.M. - BuxPXTI "Xorijiy tillar" kafedrası mudiri

"Scientific Bulletin of Bukhara International University "
scientific-theoretical journal

EDITOR-IN-CHIEF:

Baratov Sharif Ramazanovich

doctor of psychology, professor, Full Member (academician) of the International Academy of Psychological Sciences

Deputy editor-in-chief:

Shoumarov G.B. - Academician of the Academy of Sciences of the Republic Uzbekistan

EDITORIAL BOARD MEMBERS

Responsible secretary:

Sobirova D.A. – Doctor of Psychology (DSc), professor

FOREIGN SCIENTISTS

Kozlov V.V. - Doctor of Psychology, academician (Russia)

Maliks S.B. - Doctor of Psychology, academician (Russia)

Maksimenko S.D. - Doctor of Psychology, academician (Ukraine)

Rejep Ozyurek - Doctor of Psychology, professor (Turkey)

Darya Gaysina - PhD, Genetics and Epigenetics, Faculty of Psychology, University of Sussex (England)

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Umarov B.M. - doctor of psychology, professor

Kadirov B.R. - doctor of psychology, professor

Kadirov U.D. - doctor of psychology, professor

Kadirov K.B. - doctor of psychology (DSc), professor

Abdurasulov R.A. - doctor of psychology (DSc), professor

Baratova D.SH. - doctor of psychology (DSc), professor

Utepborganov M.A. - doctor of psychology, professor

Nazarov A.M. - doctor of psychology (DSc), professor

Atabayeva N.B. - doctor of Psychology (DSc), professor

Fayziyeva M.Kh. - doctor of Psychology (DSc), professor

Karshiyeva D.S. - doctor of Psychology (DSc), professor

Abdullayeva D.U. - doctor of Psychology (DSc), professor

Arzikulov D.N. - doctor of Psychology (DSc), professor

Djurayev B. - doctor of Psychology (DSc), professor

Ayrapetova A.G. - doctor of Psychology (DSc), associate professor

Usmanova M.N. - candidate of psychology, professor

Raximova I.I. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor

Ostanov Sh.Sh. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor

Rustamov Sh.Sh. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor

Ibaydullayeva U.R. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor

Sobirov A.A. - doctor of philosophy in psychology (PhD), associate professor

PEDAGOGICAL SCIENCES

Ibragimov X.I. - Academician of the Academy of Sciences of the Republic Uzbekistan

Olimov Sh.Sh. - doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Abdullayeva B.S. - doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor

Hamroyev A.R. - doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor

Rajabov T.I. - doctor of pedagogic sciences (DSc), professor

Dilova N.G. - doctor of pedagogic sciences (DSc), professor

PHILOLOGY SCIENCES

Shodmonov Q.B. - doctor of Philology, professor

Gadoyeva M.I. - doctor of Philology (DSc), professor

Rajabov D.Z. - doctor of Philology, professor

Haydarov A.A. - doctor of Philology, professor

Astanova G.A. - doctor of Philology (DSc), professor

Rasulov Z.I. - doctor of Philology (DSc), professor

Toirova G.I. - doctor of Philology (DSc), professor

Murodov G.N. - doctor of Philology (DSc), professor

Eshbekov T.U. - doctor of Philology (DSc), professor

Rakhmatullayev Sh.N. - doctor of philosophy in philology (PhD)

Khalilova R.R. - doctor of philosophy in philology (PhD)

Saidov X.Sh. - doctor of philosophy in philology (PhD)

EDITORS:

Rakhmatova M.M. - Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

Tursunov M.M. – Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

Kurbonov A.M. - Head of the Department of Foreign Languages of BukhPFL

	Globalashuv davrida axborot manipulyatsion tasirlarning psixologik xususiyatlari
195	Soliyev Mirzoxid Tursunxo‘jayevich Bolalarda kitobxonlik xususiyatining ilmiy tadqiqi: xorijiy va o‘zbek yondashuvlari
202	Usmonova Dilnoza Bahodir qizi Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari faoliyatida shaxs tiplari va sotsial intellekt o‘rtasidagi korrelyatsion munosabatlarning namoyon etilishi
206	Yoqubova Hayotxon Abduqahhor Qizi Yoshlarda fidoyilik tushunchasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari
211	Кудратова Азиза Нематовна Влияние ишемической болезни сердца на когнитивную сферу: возможности психологической помощи
216	Холдарова Индира Абдукаримовна Буллинг без границ: взгляд через призму возраста, гендера, культуры и инклюзии
221	Maqsadova Mexriniso Sayxonovna Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kasbiy faoliyatida pedagog-ik-psixologik mahoratning o‘rni va ahamiyati
226	Niyazova Nilufar Farxadovna Onkologik bemorlar orasida depressiya va xavotir holatlarini kamaytirishda kognitiv-behavioral terapiyaning samaradorligi
	13.00.00 – PEDAGOGIKA
230	Hamdamova Sitora Rustam qizi “Oila pedagogikasi” fani asosida talabalarning oilaviy qadriyatlarga ijobiy munosabatlarni rivojlantirish ta’lim modeli
235	Mamatova Zarena Abdujalilovna Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining pedagogik qobiliyatini aksiologik yondashuv asosida rivojlantirish
238	Muxamedov To‘lqinjon Djurayevich Muvaffaqiyatli madaniy tadbirlar uchun asosiy qadamlar
241	Ollaberganova Sanobar Xamidovna Boshlang‘ich ta’lim jarayonida xalq og‘zaki ijodi orqali o‘quvchilar lingvistik va kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish modeli
244	Sabirova Nasiba Rasulovna Basketbolchilarning biologik yoshiga qarab jismoniy tayyorgarligini oshirish metodikasi: nazariy va ilmiy asoslar
248	Shoymurotov Umidjon Qahramon o‘g‘li, Abrorxonova Kamola Abrorxon qizi Tasviriy san‘at va adabiyotning aloqadorlik qonuniyatlari asosida talabalarda badiiy tafakkurni rivojlantirish modeli mazmuni
252	Ulashova Muattar Dilshod qizi Zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida boshlang‘ich sinf tabiiy fanlarini o‘qitishning uslullari
255	Xodjiyeva Dilfuza Rustamovna Fortepiano mashg‘ulotlari orqali o‘quvchilarning badiiy estetik didini shakllantirishga oid nazariy qarashlar
259	Xojiyeva Komilaxon Abduvali qizi Pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda ta’lim jarayonini sifatini oshirish usullari (ta’lim dasturlari asosida)
262	Адилова Муниса Фуркатовна Развитие коммуникативной компетентности у будущих учителей начального образования
265	Атаджанова Барно Тулкиновна Педагогический потенциал интенсивных технологий при обучении русскому языку в неязыковом вузе

Soliyev Mirzoxid Tursunxo‘jayevich
Andijon davlat universiteti
Umumiy psixologiya kafedrası o‘qituvchisi

BOLALARDA KITOBXONLIK XUSUSIYATINING ILMIY TADQIQI: XORIJIY VA O‘ZBEK YONDASHUVLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalarda kitobxonlik xususiyatining shakllanishi va uni rivojlantirish muammosi zahirida yotgan psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar ilmiy tahlil qilinadi. Xususan, xorijiy tadqiqotchilar tomonidan kitobxonlikni bolalar tafakkurini, emotsional dunyosini va ijtimoiy moslashuvchanligini rivojlantiruvchi muhim vosita sifatida o‘rganish tendensiyalari yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekistonlik olimlar — pedagoglar va psixologlarning bu boradagi yondashuvlari tahlil qilinib, milliy va xalqaro ilmiy qarashlar o‘rtasidagi o‘xshashliklar hamda farqli jihatlar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari asosida ushbu muammoning samarali yechimiga doir ilmiy-amaliy takliflar keltiriladi

Kalit so‘zlar: kichik maktab yoshi, kitobxonlik, o‘quv faoliyati, motivatsiya, psixik rivojlanish, mantiqiy fikrlash, yosh xususiyatlari, empatiya, ijtimoiy rivojlanish, kognitiv va emotsional rivojlanish.

НАУЧНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ АКТИВНОСТИ У ДЕТЕЙ: ЗАРУБЕЖНЫЕ И УЗБЕКСКИЕ ПОДХОДЫ

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ психологических, педагогических и социальных факторов, лежащих в основе формирования и развития читательских качеств у детей. В частности, освещаются современные тенденции в зарубежных исследованиях, рассматривающих чтение как важное средство развития мышления, эмоционального мира и социальной адаптации ребёнка. Также анализируются подходы узбекских учёных — педагогов и психологов к данной проблеме, выявляются сходства и различия между национальными и международными научными взглядами. На основе результатов исследования представлены научно-практические предложения по эффективному решению обозначенной проблемы.

Ключевые слова: младший школьный возраст, читательская активность, учебная деятельность, мотивация, психическое развитие, логическое мышление, возрастные особенности, эмпатия, социальное развитие, когнитивное и эмоциональное развитие.

SCIENTIFIC STUDY OF CHILDREN'S READING ACTIVITY: FOREIGN AND UZBEK APPROACHES

Annotation. This article presents a scientific analysis of the psychological, pedagogical, and social factors underlying the formation and development of reading qualities in children. In particular, it highlights current trends in foreign research that view reading as a key tool for developing children's thinking, emotional sphere, and social adaptability. The article also examines the approaches of Uzbek scholars—educators and psychologists—to this issue, identifying both similarities and differences between national and international scientific perspectives. Based on the findings, the article offers scientific and practical recommendations for addressing the identified problem effectively.

Keywords: primary school age, reading activity, learning process, motivation, mental development, logical thinking, age-related characteristics, empathy, social development, cognitive and emotional growth.

Kichik maktab yoshi o‘quvchilarida kitobxonlikni rivojlantirish zamonaviy ta’lim va psixologiya fanidagi dolzarb ilmiy-psixologik muammodir. Kitob o‘qish bolalarning bilim doirasini

kengaytirish bilan birga, fikrlash madaniyati, nutq boyligi, tasavvur, emotsional sezgirlik va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiruvchi muhim psixologik-pedagogik vositadir. Erta yoshda shakllangan kitobxonlik madaniyati o'quvchilarning o'quv faoliyati, shaxsiy rivojlanishi va jamiyatdagi faolligini belgilovchi asosiy omildir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-sentyabrdagi PQ-3271-sonli "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida", 2019-yil 7-iyun – PQ-4354 sonli "Aholiga axborot-kutubxona xizmatini takomillashtirish to'g'risida" gi qarorlari, 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-dekabrdagi 781-sonli "2020 — 2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida" gi Qaror hamda ushbu sohada qabul qilingan boshqa me'yoriy hujjatlarda belgilangan keng ko'lamli vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Kichik maktab yoshi (7–11 yosh) bolaning psixik rivojlanishidagi muhim senzitiv davrdir. Bu bosqichda asab tizimi barqarorlashadi, ongli bilim olish ehtiyoji kuchayadi, maktab darslari orqali mantiqiy fikrlash, mustaqil o'rganish va axborot bilan ishlash ko'nikmalari shakllanadi. Xotira, diqqat, tasavvur, emotsional idrok va muloqot malakalari jadal rivojlanib, kitob o'qish jarayoni orqali yanada mustahkamlanadi [1].

Kichik maktab yoshidagi (7–11 yosh) o'quvchilarning tasavvuri keng va xilma-xil bo'lib, bu ularning ertak va hikoyalar yaratish qobiliyatini rivojlantiradi. O'qish jarayoni idrok, xotira va xayolga asoslanib, materialni chuqur o'zlashtirishga xizmat qiladi. Bu davrda tasavvur mazmuni boyiydi, mantiqiy fikrlash, nutq va axloqiy xatti-harakatlar shakllanadi. O'quv faoliyati bolalarda bilimga qiziqish, o'z-o'zini boshqarish va faoliyatni tashkil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. I–IV sinflarda axloqiy ong va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati ortadi. Intellektual va axloqiy hislar — o'rtoqlik, do'stlik, vatanparvarlik, vijdon — jamoaviy faoliyat, o'qish mazmuni va o'qituvchining shaxsiy namunasi orqali shakllanadi [2].

Zamonaviy xalqaro ilmiy-amaliy manbaalarda kitobxonlik tushunchasiga keng qamrovli yondashuv kuzatiladi. Xususan, UNESCO kitobxonlikni insonning yozma va bosma matnlarni o'qish, tushunish, izohlash, yaratish, ifodalash va ulardan turli kontekstlarda foydalanish qobiliyati sifatida talqin etadi. Bu malaka shaxsning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi, jamiyatda faol ishtirok etishi va umrbod ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi [3].

ILA (Xalqaro Kitobxonlik Assotsiatsiyasi) esa kitobxonlikni o'quvchi, matn va o'qish holati o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sir orqali ma'no hosil qilish jarayoni deb ta'riflaydi. Bu yondashuv kitobxonlikni ko'plab kognitiv jarayonlarning uyg'unligiga asoslangan murakkab faoliyat sifatida tushuntiradi [4].

Amerikalik olim K.E. Stanovich kitobxonlikni inson tafakkurining rivojlanishiga bevosita ta'sir qiluvchi vosita deb hisoblab, uni "bilimning akkumulyatori" sifatida baholaydi. Uning fikricha, kitob o'qish orqali inson yangi tushunchalar bilan tanishadi, ularni mavjud bilimlari bilan bog'laydi va shaxsiy bilimlar tizimini kengaytiradi [5].

Kitobxonlik bo'yicha o'zbek olimlaridan N.G'.Jo'rayev "Kitobxonlik — bu o'quvchining o'qilgan matndan axborot olish, uni anglash va mustaqil xulosa chiqarish asosida fikr yurita olish faoliyatidir" deb fikr bildirib, kitobxonlikni mustaqil fikr yuritish, tahlil qilish bilan bog'lagan bo'lsa, yana bir o'zbek olimasi Z.T.Nishanova esa "Kitobxonlik — bolalarning emotsional-tafakkuriy faoliyatini harakatga keltiruvchi, ularning ijodiy fikrlashi, fantaziyasi va ruhiy dunyosini boyitishga xizmat qiluvchi omildir" deb ta'rib bergan, ya'ni yuqoridagi olimlarning fikrlaridan farqli ravishda kitobxonlikni ijodiy fikrlash va ruhiy o'sishga sabab bo'ladigan psixologik omil sifatida baholagan [6, 7].

Kitobxonlik muammosini sharq allomalaridan Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Donish, Alisher Navoiy, ma'rifatparvar shaxslardan Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori Abdurashidxonov va boshqalarning asarlarida bolalarda kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirish zarurati bo'yicha ilg'or

fikrlar berilgan. Zamonaviy tadqiqotchilardan D.U.Abdullayeva, N.B.Atabayeva, M.P.Babaxanova, E.G'.G'oziyev, N.D.Karimova, Z.S.Karimova, S.I.Kambarova, Ch.X.Mirxoliqova, A.G.Mirzayeva, D.M.Malikova, B.U.Mingbayeva, D.A.Muminova, Z.T.Nishanova, Yo.Qayumxo'jayeva, S.S.Rahmonov, M.B.Saidmurodova, A.N.To'xtayeva, M.Tursunova, A.X.Xo'jayev, D.I.Xudoyqulov va boshqalarning tadqiqotlarida bolalik va o'smirlik davrida kitob o'qishga qiziqishni rivojlantirish muhimligi ko'rsatib berilgan.

Mustaqil Davlat Xamdo'stligi olimlaridan A.A.Abdulina, T.V.Axutina, N.A.Bagdasarova, V.A.Barodina, O.V.Djeleley, P.Y.Galperin, Ye.L.Grigorenko, N.Ye.Yegorova, G.K.Kaliyeva, A.A.Leontyev, G.Maransman, T.A.Razuvayeva, L.S.Rubenshteyn, N.N.Svetlovskaya va boshqalar tomonidan kitob o'qishga qiziqish masalalari tadqiq etilgan.

Xorij olimlaridan M. Banaka, A.G. Bus, Ann E. Kanningem, P. Kachmarek, Yu. Nakamura, A.D. Pellegrini, L. Prizeman, K.E. Stanovich, Yu.N. Drescher, O.V. Dzhezheley, Dj. Dunn, Marinus X. van Eyzendorn va boshqalar tomonidan kitobxonlikga doir masalalar ilmiy tadqiq etilgan.

Xalqaro miqyosda kitobxonlik nafaqat savodxonlikni rivojlantirish, balki barkamol shaxsni tarbiyalashning integrativ omili sifatida qaralmoqda. OECD tomonidan o'tkazilgan PISA tadqiqotlari o'qish savodxonligi yuqori bo'lgan davlatlarda ta'lim sifati bilan birga yoshlarning ijtimoiy integratsiyasi va shaxslararo munosabatlari ham yuqori ekanini ko'rsatgan. O'qishga ijobiy munosabat esa bolalarda empatiya, hamdardlik va muloqot ko'nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [8].

Zigmund Freyd asos solgan psixoanaliz yo'nalishi kitobxonlikni bolaning ongli va ongsiz psixologik jarayonlari bilan bog'laydi. Freyd nazariyasiga ko'ra, kichik maktab yoshidagi bolalar kitobxonlik orqali ichki emotsional konfliktlarini, masalan, qo'rquv yoki xavotirni ramziy tarzda ifodalaydi, bu esa psixologik barqarorlikka xizmat qiladi [9]. Freydning shogirdi Karl Yung analitik psixologiyada kitobxonlikni bolaning o'z-o'zini anglash jarayonining muhim elementi deb hisoblab, ertaklar va afsonalardagi arxetiplar bolalarda shaxsiy o'ziga xoslik va maqsadlilikni shakllantirishga yordam beradi, deb ta'kidlaydi [10]. Neopsixoanalist Karen Xorni kitobxonlikni bolaning ijtimoiy muhitga moslashishi va o'zini qabul qilishi jarayonida muhim vosita sifatida ko'radi, chunki o'qish bolalarda ichki xavfsizlik va o'ziga ishonch hissini rivojlantiradi [11].

Xorijiy tadqiqotlarda, masalan, Bruno Bettelxaym (1976) o'zining "The Uses of Enchantment" asarida ertaklar orqali kitobxonlik bolalarda psixologik konfliktlarni hal qilishga yordam beradi, deb yozadi. U kichik maktab yoshi bolalarning ertaklar orqali o'zlarining ongsiz qo'rquvlarini yengib o'tishini va emotsional muvozanatni topishini ta'kidlaydi [12].

Shu bilan birga, so'nggi tadqiqotlarda Nikolopulu va boshqalar (2015) psixoanalitik yondashuvga asoslanib, kitobxonlikning bolalarda emotsional regulyatsiya va ichki dunyoning ramziy ifodalanishini rivojlantirishini tasdiqlaydi. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, hikoyalar orqali bolalar o'zlarining ijtimoiy va psixologik tajribalarini tushunish va ifodalash qobiliyatini oshiradi [13].

Geshtalt psixologiyasi vakillari — Maks Vertxaymer, Kurt Koffka va Volfgang Keler tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvga ko'ra, kitobxonlik yaxlit idrok jarayonidir. Kichik maktab yoshidagi bolalar matnni alohida so'z yoki gaplar emas, balki umumiy hikoya sifatida qabul qiladi, bu esa ularning tasavvur, obrazli tafakkur va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi [14].

Xorijiy tadqiqotlarda Piaje (1969) geshtalt tamoyillariga asoslanib, kitobxonlikning kichik maktab yoshi bolalarda mantiqiy operatsiyalar va tasviriy tafakkurni rivojlantirishini ta'kidlaydi. U o'qish jarayonida bolaning yaxlit idrok qilish qobiliyati hikoyaning mazmunini tushunishda muhim rol o'ynaydi, deb hisoblaydi. So'nggi tadqiqotlarda, masalan, Mar va Oatley (2008) geshtalt psixologiyasi asosida kitobxonlikning bolalarda narrativ tushunish va ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishini ko'rsatadi. Ularning tadqiqotlari shuni tasdiqlaydi ki, kichik maktab yoshi bolalar hikoyalar orqali kompleks tasavvurlarni shakllantirib, o'zlarining kognitiv moslashuvchanligini oshiradi [15].

Xorijiy tadqiqotlar kitobxonlikning kognitiv rivojlanishga ta'sirini keng o'rgangan. Ann E. Kanningem va K.E. Stanovichning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, muntazam kitob o'qigan bolalarda so'z boyligi, o'qishni tushunish qobiliyati va umumiy intellektual rivojlanish sezilarli darajada yuqori bo'ladi [16] Rayan va Dasi tomonidan 1997-yilda o'tkazilgan longitudinal tadqiqotda erta yoshda

kitob o'qigan bolalar 10 yil o'tib, o'qish qobiliyati va akademik yutuqlarda tengdoshlaridan ustun bo'lgani aniqlangan. Tadqiqot kitobxonlikning kognitiv rivojlanishga uzluksiz va kuchayib boruvchi ta'sirini ko'rsatdi. Jumladan, 6 yoshda kitobxonlikni boshlagan bolalarning 16 yoshda IQ darajasi o'rtacha 10 ballga yuqori bo'lgan. [17]. Bu natija kitobxonlikning bolalar intellektual rivojlanishidagi uzoq muddatli ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi.

Xorijiy tadqiqotlar kitobxonlikning miya faoliyatiga ta'sirini ham o'rgangan. Neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kitob o'qish miyaning prefrontal korteksini faollashtiradi, bu esa qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi [18]. Prefrontal korteks yuqori darajadagi kognitiv funksiyalar — diqqat, rejalashtirish, o'rganish va qaror qabul qilish uchun mas'ul miya sohasidir. Kitob o'qish bu hududni faollashtirib, bolalarga murakkab vaziyatlarga moslashish va muammolarni hal qilishni o'rgatadi. Shuningdek, hikoyalarni tahlil qilish orqali tasavvur, sabab-oqibatni tushunish va qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlanadi.

So'nggi 30 yilda Rossiyalik psixologlar kitobxonlikni bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim omil sifatida o'rganib kelmoqda. Jumladan, Anna Matveeva kichik maktab yoshidagi bolalarda o'qishning kognitiv jarayonlarga ta'sirini tadqiq qilgan. Uning 2001-yilgi dissertatsiyasi "O'qish kichik maktab yoshi bolalarning kognitiv rivojlanish omili sifatida" nomi bilan tanilgan. U muntazam o'qish xotira, diqqat, mantiqiy tafakkur va narrativ tushunishni rivojlantirishini aniqlagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kitobxonlik semantik xotirani mustahkamlab, kognitiv moslashuvchanlikni oshiradi [19].

O'zbekistonlik, shu jumladan, Markaziy Osiyolik buyuk allomalar ijodi, o'quvchilarda kitobxonlik xususiyatlarini shakllantirishda katta nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu mutafakkirlar o'z davrida ilmga, kitobga, o'qishga bo'lgan yondashuv bilan zamonaviy metodik qarashlarga mustahkam poydevor bo'la oldilar. Bugungi kunda ularning fikrlari zamonaviy pedagogik, psixologik tadqiqotlar bilan uyg'unlashgan holda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Abu Nasr Forobiy o'z asarlarida ilm-fan va kitobning inson kamolotidagi o'rnini juda yuqori baholagan. Uning fikricha, kitob va ilm insonni nafaqat dunyoviy bilimlarga, balki ma'naviy mukammallikka olib boradi. Forobiyning "Aqliy fazilatlar haqida" asarida kitobxonlikning inson tafakkuri va aqliy rivojlanishidagi o'rne aniq ko'rsatilgan. Kitob o'qish, uning fikricha, nafaqat ma'lumot olishning, balki ongni tarbiyalashning ham muhim vositasidir.

Abu Rayhon Beruniy o'zining "Hindiston", "Osor ul-boqiya" kabi asarlarida kitob o'qishning nafaqat ilmiy bilimlarni o'rganish, balki boshqa xalqlarning madaniyatini, tarixini va ilm-fanini chuqur tahlil qilishda muhim rol o'ynashini ta'kidlagan. Beruniy kitobni inson tafakkurini kengaytirish, uni tanqidiy va izlanishli fikrlashga undovchi asosiy vosita sifatida ko'rgan. Uning fikricha, kitob o'qishning o'zi bilim olish bilan cheklanmaydi, balki bu jarayon insonni tanqidiy fikr yuritishga, o'rganilayotgan materialni baholashga, uning ichki mohiyatini ochib berishga undaydi.

Ibn Sino nafaqat tibbiyot sohasida, balki pedagogika va psixologiya ilmidagi ham beqiyos iz qoldirgan buyuk mutafakkir va olimdir. U o'zining "Donishnoma" va "Kitob ush-shifo" kabi asarlarida kitobning inson ruhiy va jismoniy salomatligiga ta'sirini alohida ta'kidlagan. Ibn Sino uchun kitob nafaqat bilim olish, balki insonning psixologik va jismoniy holatini yaxshilashda muhim vosita hisoblangan.

A.X. Xo'jayev 1960–1970-yillardagi tadqiqotlarida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda o'qish savodxonligini shakllantirishning psixologik asoslarini chuqur tahlil qilgan. Unga ko'ra, o'qish faqat savodxonlikni emas, balki bolalarning tafakkuri, diqqatini jamlash va tahliliy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Olim kitobxonlik orqali ona tiliga ijobiy munosabat, milliy qadriyatlarga hurmat va adabiy tafakkurni shakllantirish zarurligini asoslab bergan [20].

S.S. Rahmonov 1975-yilda chop etilgan "Bolalar psixologiyasi va kitobxonlik" asarida kitob o'qishning bolalar psixik rivojlanishiga ta'sirini har tomonlama yoritgan. Unga ko'ra, o'qish faqat bilim va xotirani emas, balki bolalarning mantiqiy tafakkuri, estetik didi va psixologik holatini shakllantiradi. Olim yosh xususiyatlariga mos o'quv materiallaridan foydalanish zarurligini ta'kidlagan hamda ertak va hikoyalar orqali axloqiy va ijtimoiy qadriyatlar samarali singdirilishini asoslagan. [21].

Tadqiqotchi N.D. Karimova o'zining ilmiy izlanishlarida maktab muhitida kitobxonlikni targ'ib etishga qaratilgan maxsus dasturlar, xususan, "kitobxonlik soatlari"ning samaradorligini empirik jihatdan o'rgangan. Unga ko'ra, bu soatlar joriy etilgan ta'lim muassasalarida o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasi va o'quv faolligi 30% ga oshgan bo'lib, bu ta'lim sifatiga va intellektual rivojlanishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatgan [22].

Tadqiqotimizni maqsadi kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatini shakllantirishning psixologik jihatlarini empirik jihatdan o'rganish bo'lib, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning kitobxonlik darajasi V.A. Barodinoning "Kitob o'qishga qiziqish formulasi" metodikasi asosida baholandi hamda jins va yosh xususiyatlariga ko'ra Mann-Uitni bo'yicha tahlil etildi.

1-jadval

V.A. Barodinoning "Kitob o'qishga qiziqish formulasi" metodining jinslararo tafovutlarini o'rganish (Mann-Uitni N=301)

Ko'rsatkichlar	Jinsi	N	O'rtacha rank	Ranklar yig'indisi	U	p
Boshlovchi	Qiz bola	49	58,28	2855,50	1554,500	,817
	O'g'il bola	65	56,92	3699,50		
	Jami	114				
O'rtacha o'quvchi	Qiz bola	48	47,06	2259,00	1029,000	,831
	O'g'il bola	44	45,89	2019,00		
	Jami	92				
Kitobsevar	Qiz bola	38	48,67	1849,50	563,500	,033*
	O'g'il bola	34	34,07	1158,50		
	Jami	72				
Haqiqiy kitobxon	Qiz bola	21	11,33	238,00	7,000	,048*
	O'g'il bola	2	19,00	38,00		
	Jami	23				

$p>0,05$, $p<0,05^*$

V.A. Barodinoning "Kitob o'qishga qiziqish formulasi" metodikasi asosida o'tkazilgan tadqiqot natijalari jinslar kesimida kitobxonlik darajalarida sezilarli tafovutlar mavjudligini ko'rsatdi. Ayniqsa, "kitobsevar" ($U=563,5$; $p<0,05$) va "haqiqiy kitobxon" ($U=7,000$; $p=0,048$) kategoriyalarida qiz bolalar o'g'il bolalarga nisbatan yuqori natijalarni qayd etgan. Bu holat qizlarda emotsional sezuvchanlik, estetik idrok va o'quv motivatsiyasining erta rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, ularning kitob o'qishga bo'lgan barqaror qiziqishini shakllantiradi. Aksincha, "boshlovchi" va "o'rtacha o'quvchi" kategoriyalarida esa jinslararo tafovutlar statistik jihatdan ahamiyatli emasligi aniqlangan. Tadqiqot natijalari pedagog va psixologlar tomonidan individual yondashuvlarni ishlab chiqishda jinsga xos psixologik xususiyatlarni inobatga olish zarurligini ko'rsatadi.

2-jadval

V.A. Barodinoning "Kitob o'qishga qiziqish formulasi" metodining yosh bo'yicha tafovutlarini o'rganish (Mann-Uitni N=301)

	Yoshi	N	O'rtacha rank	Ranklar yig'indisi	U	p
Boshlovchi	9 yosh	56	57,71	3231,50	1612,500	,945

	10 yosh	58	57,30	3323,50		
	Jami	114				
O'rtacha o'quvchi	9 yosh	49	52,30	2562,70	867,500	,040*
	10 yosh	43	42,17	1813,50		
	Jami	92				
Kitobsevar	9 yosh	32	35,59	1139,00	611,000	,732
	10 yosh	40	37,23	1489,00		
	Jami	72				
Haqiqiy kitobxon	9 yosh	15	12,37	185,50	54,500	,719
	10 yosh	8	11,31	90,50		
	Jami	23				

$p > 0,05$, $p < 0,05^*$

Tadqiqot natijalari V.A. Barodinoning "Kitob o'qishga qiziqish formulasi" metodikasi asosida 9 va 10 yoshdagi o'quvchilarning kitobxonlik xususiyatlari o'rtasidagi farqlarni aniqlashga qaratildi. Statistik tahlil uchun Mann–Uitni U testi qo'llanildi ($N=301$). Tahlil natijalariga ko'ra, "Boshlovchi" ($U=1612,5$; $p=0,945$), "Kitobsevar" ($U=611,0$; $p=0,732$) va "Haqiqiy kitobxon" ($U=54,5$; $p=0,719$) kategoriyalarida 9 va 10 yoshli o'quvchilar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli farq aniqlanmadi ($p > 0,05$). Bu holat, o'qishga nisbatan dastlabki munosabatlar va yuqori darajadagi kitobxonlik ko'nikmalarining yoshga bog'liq bo'lmagan barqaror shakllanishini ko'rsatadi. Biroq, "O'rtacha o'quvchi" darajasida yoshlar kesimida ahamiyatli tafovut mavjudligi qayd etildi ($U=867,5$; $p=0,040$). Ushbu natija, ayniqsa o'qishga nisbatan barqaror lekin hali to'liq shakllanmagan qiziqishga ega o'quvchilar guruhida yosh omili muhim rol o'ynashini anglatadi. Ya'ni, 9 yoshli o'quvchilarda 10 yoshdagilarga nisbatan kitobga o'rta darajadagi munosabat shakllanishi kuchliroq namoyon bo'lmoqda. Bu farq o'quv tajribasi, o'qish odatlari va psixologik yetilish bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kitobxonlik xususiyatlari, ayniqsa o'rtacha darajada, yoshga bog'liq ravishda o'zgarishi mumkin, ammo eng yuqori (haqiqiy kitobxon) yoki eng past (boshlovchi) darajalarda yoshlararo tafovutlar kamroq seziladi. Bu esa, o'qish motivatsiyasini rivojlantirishda aynan 9–10 yosh davrida psixopedagogik aralashuvlarning ahamiyatli bo'lishini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, kichik maktab yoshidagi bolalarda kitobxonlik xususiyatlarini shakllantirish ko'p omilli psixologik jarayon bo'lib, bu jarayonda kognitiv salohiyat, emotsional kechinmalar, ichki motivatsiya va ijtimoiy muhit o'zaro uyg'unlikda ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bolalarning kitobga bo'lgan munosabati ularning tafakkur, diqqat, xotira va estetik idrok darajasi bilan bevosita bog'liqdir.

Empirik tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning kitobxonlik xususiyatlari jins va yosh omillari bilan farqlanadi. Jumladan, yuqori darajadagi kitobxonlik (kitobsevar va haqiqiy kitobxon) ko'rsatkichlarida qiz bolalar ustunlikka ega bo'lib, bu farq emotsional sezgirlik, til orqali o'zini ifodalash qobiliyati hamda ijtimoiy tarbiya omillari bilan izohlanadi. Yosh kesimida esa "o'rtacha o'quvchi" bosqichida 9 va 10 yoshli o'quvchilar o'rtasida ahamiyatli tafovut aniqlanib, o'qish jarayonining mazmuniy rivojlanishi bosqichma-bosqich kechishini ko'rsatdi.

Bundan tashqari, kitobxonlikni shakllantirishda o'quv motivatsiyasi, qiziqish, oila va maktab muhitining roli, shuningdek, psixodiagnostik metodikalarning to'g'ri tanlanishi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotda V.A. Barodina, N.G. Luskanova, L.Y. Subbotina va Z.T. Nishonova metodikalari asosida o'quvchilarning o'quv motivi, ijodiy yondashuvi va matnga emotsional rezonans darajasi aniqlanib, kitobxonlik xususiyatlarining kompleks psixologik modeli taklif qilindi.

Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan biblioterapiyaga asoslangan rivojlantiruvchi dastur amaliyotda yuqori samaradorlik ko'rsatdi. U kitob o'qishga bo'lgan barqaror qiziqishni shakllantirish, o'quvchilarning tafakkurini chuqurlashtirish, hissiy sezgirligini rivojlantirish va o'z-o'zini anglash ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim psixopedagogik vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press
2. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, Toshkent-2018-yil 282-313 b.
3. UNESCO. (2006). *Education for All Global Monitoring Report: Literacy for Life*. – Paris: UNESCO Publishing. – 450 p.
4. International Literacy Association (ILA). (2010). *Standards for the Preparation of Literacy Professionals 2010*. – Newark, DE: ILA. – 32 p.
5. Stanovich, K. E. (2000). *Progress in Understanding Reading: Scientific Foundations and New Frontiers*. – New York: Guilford Press. – 336 p
6. Jo'rayev, N. G'. (2010). *Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan o'qish mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
7. Nishanova, Z. T. (2018). *Kitobxonlik faoliyati orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining emotsional-ijodiy rivojlanishini ta'minlash*. Ilmiy maqola. — Ta'lim va rivojlanish psixologiyasi jurnali, 4-son.
8. OECD. (2019). *PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do*. Paris: OECD Publishing
9. Freud, S. (1920). *A General Introduction to Psychoanalysis*. New York: Boni & Liveright
10. Jung, C. G. (1964). *Man and His Symbols*. New York: Doubleday.
11. Horney, K. (1945). *Our Inner Conflicts: A Constructive Theory of Neurosis*. New York: W.W. Norton & Company.
12. Bettelheim, B. (1976). *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*. New York: Knopf.
13. Nicolopoulou, A., Cortina, K. S., Ilgaz, H., Cates, C. B., & de Sá, A. B. (2015). Using a narrative- and play-based activity to promote low-income preschoolers' oral language, emergent literacy, and social competence. *Early Childhood Research Quarterly*, 31, 147–162
14. Köhler, W. (1947). *Gestalt Psychology: An Introduction to New Concepts in Modern Psychology*. New York: Liveright.
15. Mar, R. A., & Oatley, K. (2008). The function of fiction is the abstraction and simulation of social experience. *Perspectives on Psychological Science*, 3(3), 173–192.
16. Kunningham, A. E., & Stanovich, K. E. (1997). Early Reading Acquisition and Its Relation to Reading Experience and Ability 10 Years Later. *Developmental Psychology*, 33(6), 934-945.
17. Stanovich, K. E. (2000). *Progress in Understanding Reading*. New York: Guilford Press.
18. Berns, G. S., et al. (2013). Short- and Long-Term Effects of a Novel on Connectivity in the Brain. *Brain Connectivity*, 3(6), 590-600.
19. Matveeva, A. V. (2001). Чтение как фактор когнитивного развития младших школьников [O'qish kichik maktab yoshi bolalarning kognitiv rivojlanish omili sifatida]. Dissertatsiya, Rossiya Psixologiya Instituti, Moskva.
20. Xo'jayev, A. X. (1967). *Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish malakasini shakllantirish*. Toshkent: O'qituvchi.
21. Rahmonov, S. S. (1975). *Bola psixologiyasi va kitobxonlik*. Toshkent: Fan.
22. Karimova, D. (2017). *Kitobxonlik soatlari va uning samarasi*. Psixologiya va Pedagogika, 3(10), 56-62